

ПЛАТФОРМА 1. ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК КЛАСТЕРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ

*Ганущак-Єфіменко Л.М., д.е.н., проф., Пруднікова Н.В., магістр
Київський національний університет технологій та дизайну*

СУЧАСНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРИЗОВАНИХ ОБ'ЄДНАНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті показано тенденцію розвитку сучасної економіки України в напрямку створення кластеризованих об'єднаних підприємств. Показано переваги кластерних об'єднань. Виявлено необхідність формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластеру. Розглянуто приклади й особливості створення інноваційних кластерів у провідних державах світу. Досліджено сучасний стан і перспективи розвитку кластерів в Україні.

Ключові слова: кластери; інноваційні кластери; інноваційний розвиток; спільна діяльність; об'єднання підприємств; конкурентоздатність; інновація; економічний розвиток.

*Ганущак-Ефименко Л.М., д.э.н., проф., Прудникова Н.В., магистр
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

СОВРЕМЕННЫЕ ИМПЕРАТИВЫ РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРИЗОВАННЫХ ОБЪЕДИНЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье показано тенденцию развития современной экономики Украины в направлении создания кластеризованных объединенных предприятий. Показаны преимущества кластерных объединений. Выявлена необходимость формирования сети устойчивых связей между всеми участниками кластера. Рассмотрены примеры и особенности создания инновационных кластеров в ведущих государствах мира. Исследовано современное состояние и перспективы развития кластеров в Украине.

Ключевые слова: кластеры; инновационные кластеры; инновационное развитие; совместная деятельность; объединение предприятий; конкурентоспособность; инновация; экономическое развитие.

*Hanushchak-Efimenko L.M., Prudnikova N.V.
Kyiv National University of Technologies and Design*

MODERN IMPERATIVES OF THE DEVELOPMENT OF CLUSTERIZED UNION ENTERPRISES IN UKRAINE

Abstract. The article shows the tendency of development of the modern economy of Ukraine in the direction of the creation of clustered united enterprises. The advantages of cluster associations. The necessity of forming a network of stable relations between all members of the cluster. Examples and features of creating innovative clusters in the leading countries of the world. The current state and prospects of development of clusters in Ukraine.

Keywords: clusters; innovative clusters; innovative development; common activity; association of enterprises; competitiveness; innovation; economic development.

Вступ. Глобалізація ринків, збільшення конкуренції призвели до зростаючої популярності нової виробничої інноваційної моделі, в рамках якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися в кластери.

Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. Світова практика показала, що кластеризація економіки обумовлює і справляє

вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності.

Теоретичні та практичні аспекти кластерної форми організації підприємств відображено в працях як закордонних вчених-економістів, так і вітчизняних дослідників, зокрема – М.Е. Портера, Е. Бергман, Е. Браун, Е. Фезер, Н.А. Мікули, П.Ю. Беленького, С.І. Соколенка, О.М. Тищенко, Б.М. Данилишина, О.В. Анненкової, Ж. Мингалевої, С. Ткачевої, В.В. Толкованова, М.П. Войнаренка, Г.М. Шумської, Ю.В. Міхеєва, І. Бакушевич та багатьох інших.

Світовий досвід дає приклади підвищення конкурентоспроможності територій і виробничих комплексів шляхом реалізації кластерно-орієнтованої територіальної політики. У багатьох розвинених країнах кластери вже стали звичною формою організації бізнес-співтовариств. Подальші дослідження у цьому напрямі дозволять визначити пріоритети та сформулювати завдання для успішної реалізації кластерної політики в Україні.

Постановка завдання. Дослідити кластерні форми організації підприємств як головний напрямок регіонального розвитку, відмітити позитивні наслідки впровадження кластерної форми об'єднання підприємств, обґрунтувати необхідність впровадження кластерних ініціатив в Україні.

Результати досліджень. Офіційне визначення кластеру вперше з'явилося в 2000 р. в рамках Міжнародної конференції з інноваційної політики та технологій. Класичним визначенням кластеру є визначення М. Портера, який визначав кластер як «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об'єднань) в певних областях, що конкурують, але разом з тим і проводять спільну роботу» [1].

Те, що Портер називає кластерами, також називається іншими дослідниками – промисловими округами – новими промисловими зонами, – регіональними виробничими комплексами тощо, залежно від конкретних характеристик таких агломерацій [2].

На думку М. Портера, в умовах глобалізації традиційний поділ економіки на сектори або галузі втрачає свою актуальність. На перше місце виходять кластери – міжгалузеві комплекси, замкнуті системою відтворювальних зв'язків підприємств, що знаходяться на одній території і об'єднаних технологічними інноваціями. Досвід розвинених країн показав, що кластерний підхід є основою для конструктивного діалогу між представниками підприємницького сектора і держави, який дозволяє підвищити ефективність взаємодії приватного сектора, держави, торгових асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі. Саме кластерний розвиток – це найбільш ефективна модель приватно-державного партнерства, через механізм якого держава фінансує пріоритетні проекти з тривалими термінами окупності і переважно соціально-екологічним ефектом, які нецікаві приватному бізнесу і не конкурують з ним.

Як свідчать наукові дослідження, серед усіх переваг кластерного підходу, найбільш важливим є доступ до інновацій, знань та «ноу-хау». В економіці на основі знань, які визначаються наукомісткими традиційними галузями, компанії шукають свою основну конкурентну перевагу в ідеях і талановитих кадрах, що вимагає географічну близькість до кваліфікованих колег, найкращих постачальників, оцінюючих споживачів, висококваліфікованих людських ресурсів, досліджень та інструментів розвитку, а також лідерів галузі. Спеціальні знання галузі та «ноу-хау» акумулюються та розповсюджуються через підприємницькі сфери та інноваційні

компанії. Кластерний підхід швидше дає компаніям інформацію про переваги в технологіях та зміни у вигодах покупців та споживачів [3].

Інтерес до кластерів у світі постійно зростає, оскільки в умовах ринкового господарства вони стали дієвою піднімальною силою виробництва в компаніях, що стали їхніми учасниками. В Україні, як одній з великих європейських держав, треба в програмах розвитку врахувати той факт, що всі країни Європи вже мають свої національні програми кластеризації. У всіх країнах ЄС реалізуються рішення Лісабонського Саміту 2000 р. про повсюдне впровадження програм розвитку Регіональних Інноваційних систем (РІС), заснованих на кластерній моделі виробництва. Головною метою цього рішення став намір до 2010-го року скоротити відставання Європи від її основних конкурентів на світових ринках – США і Японії – шляхом реалізації стратегії розвитку економіки знань, а також впровадження в країнах-учасницях моделі інноваційного розвитку за допомогою створення ERA (European Research Area) – «Європейського Дослідницького Простору». Як відзначалося на згаданому Саміті ЄС, економіка Європи на порозі ХХІ століття страждала від таких властивих їй слабкостей конкурентоспроможності, як:

- недостатнє фінансування науки;
- недостатній розвиток бізнес-середовища, покликаною стимулювати дослідження й впроваджувати їхні результати;
- фрагментарна природа економічної активності й розосередження ресурсів.

Ці недоліки мають місце в Україні і понині. З метою рішення цих взаємозалежних проблем Європейська Комісія зобов'язалася координувати реалізацію нової дослідницької й інноваційної політики в рамках концепції ERA, таким чином, пов'язавши всі інші аспекти діяльності ЄС і національних політик в один блок. Концепція ERA об'єднала всі основні аспекти розвитку дослідницької політики Європи зі створенням у ній «внутрішнього ринку» досліджень. Отже, через реструктуризацію Європейського дослідницького механізму й особливо через координацію відповідних видів активності кожної країни-учасниці мобілізуються знання, дослідження й технології в ім'я зростання конкурентоспроможності ЄС [3].

Всесвітній Економічний Форум (ВЕФ) у Давосі вже більше 10 років щорічно досліджує, обговорює й публікує показники й індекси сучасного економічного розвитку. У кожній щорічній доповіді ВЕФ є присутнім розділ «Внутрішня конкуренція й розвиток кластерів». Серед 143 показників, субіндексів та індексів доповіді, які вивчаються й публікуються, є 13 показників, які характеризують стан кластеризації економіки кожної з 117 країн, що досліджуються.

Міжнародний досвід свідчить, що кластерна організація регіонального розвитку на основі поглибленої спеціалізації і концентрації виробництв з урахуванням природних, ресурсних і просторових переваг територій, для яких діяльність виробничих кластерів виступає своєрідними «точками зростання» і локомотивом розвитку, стає основним механізмом забезпечення соціально-економічного розвитку територій.

Наукові дослідження, виконані в різних країнах світу, підтверджують, що економіка території, що формується на основі кластерів, – це модель конкурентоспроможної та інвестиційно привабливої економіки, яка базується на використанні ефектів синергії та масштабу. Кластерні локальні мережі територіально-виробничих систем є джерелами й факторами забезпечення високого рівня та якості життя населення, економічного зростання і сталого розвитку територій.

В ЄС сьогодні налічується більше 2 тис. кластерів, в яких працює 38% усієї європейської робочої сили. Кластеризацією повністю охоплені промисловість Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії. В промислових кластерах Італії зайнято 43% робочої сили

країни і виробляється більше 30% обсягів експортної продукції. Слід відмітити успішне функціонування промислових кластерів в Німеччині, в першу чергу, в хімії, машинобудуванні і біотехнологіях. Дякуючи саме кластерам в останні роки Німеччина стала міжнародно-визнаним науковим та економічним центром у сфері біотехнологій. У 2012 р. оборот біотехнологічної галузі промисловості Німеччини був близько 3 млрд. євро, а у сфері наукових біотехнологічних досліджень працювало 31 тис. науковців. Витрати на наукові дослідження і розробки в цій галузі склали біля 1,0 млрд євро. Усі ці роботи виконувались в рамках затверджених урядом цільових програм Bio Regio (створення «біорегіонів»), Bio Profile (медичні біотехнології), Bio Chance PLUS (інновації в біотехнологіях), «КМУ – innovative: Biotechnologie – Bio Chance» (для малого і середнього бізнесу), «GO – BIO» (по створенню нової продукції для світових ринків). В рамках цих програм інноваційні німецькі фірми у 2013 р. брали участь у більш, ніж 40 міжнародних виставках, в т.ч. по біотехнологіях. Слід відмітити, що у Німеччині, як і у багатьох інших країнах, кластерна політика почала формуватися на регіональному рівні раніше за національний рівень (як це і відбувається тепер в Україні). Такі німецькі землі, як Баден-Вюртемберг, Баварія, Північний Рейн – Вестфалія започаткували програми по формуванню кластерів ще у 80-ті роки. У свою чергу федеральний уряд ініціював перші програми зі створення мереж лише у середині 90-их років [4].

Поширеність кластерних стратегій вельми нерівномірна між країнами; різна і практика їх здійснення. Країни ЄС прийняли за основу шотландську модель кластера, при якій ядром такого спільного виробництва стає велике підприємство, що об'єднує навколо себе невеликі фірми. Але залишається також популярною італійська модель. Вона більш гнучка і базується на рівноправній співпраці підприємств малого, середнього і великого бізнесу. Вважається, що для країн з перехідною економікою найбільше підходить саме така форма кластерної організації виробництва. Існує також вже декілька випробуваних практикою систем сприяння формуванню кластерів. В тому числі, є програми, що спрямовані на об'єднання ділових людей з розрахунку на те, що розширення мереж приведе до розширення співробітництва. Для цього створюються бази даних, до яких можуть звертатися фірми, що шукають партнерів. Застосовується також державне фінансування деяких кластерних проектів, що можливе на конкурентній основі. У цьому випадку представники проектів взаємодії та кооперації можуть подавати заявки на субсидії, причому державні кошти отримують лише найкращі з них [4].

Однак, незважаючи на безперечні переваги кластерної організації економіки для окремої території та для держави в цілому, існують різноманітні перешкоди на цьому шляху: погана інфраструктура; брак капіталу та кваліфікованої робочої сили; ієрархія кластерів – труднощі для постачальників нижнього рівня; ефект блокування, тобто поодинокі компанії можуть бути більш конкурентними порівняно з кластерними; загроза гіперспеціалізації кластера і надмірна брендизація; незацікавленість державних органів влади, нерозуміння вигоди від кластерного підходу [5].

В рамках економічної політики у регіонах України, розвиток кластерів стає одним із пріоритетних напрямків. Питання необхідності кластеризації економіки України розглядали в Кабінеті Міністрів України ще у 2003 році. Свідченням цього є Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2003 р. №1174 «Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003–2011 роки», в якій було передбачено формування технологічних кластерів, передусім, у найбільш наукоємних і високотехнологічних видах економічної діяльності, здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості, забезпечити оптимізацію регіональних, промислових комплексів та виробничих потужностей підприємств [6].

Але наряду з цим до сих пір питання визначення переваг і недоліків кластерного підходу в Україні й носить спірний характер.

Українські регіони стикаються із багатьма проблемами при спробах втілити в життя кластерні ініціативи. Багато із цих проблем необхідно вирішувати на державному рівні. До причин повільного впровадження кластерних моделей в Україні можна віднести наступні:

- в Україні відсутня нормативно-правова база регулювання кластерних ініціатив;
- органи влади необізнані щодо потенційних можливостей кластерів;
- слабка інституційна підтримка кластерного розвитку;
- недостатня кількість кваліфікованих досвідчених спеціалістів із кластерного розвитку;
- недостатньо фінансових ресурсів;
- відсутні критерії оцінки економічної ефективності кластерів;
- вітчизняний бізнес погано інформується про кластерні ініціативи;
- складна політична ситуація;
- економічна криза.

Кластерна форма об'єднання підприємств може надати регіону значні переваги та можливості. Явною перевагою є те, що з'явиться можливість для бізнесу, влади та навчально-освітніх закладів спільно працювати для укріплення економіки регіону. До того ж, світовий і незначний український досвід показують такі переваги виробничих систем організованих на основі кластерів:

- завдяки задіянню у виробництві підприємств різної величини та різних форм власності вони забезпечують поєднання спеціалізації виробництва з одного боку та гнучкості цього процесу з другого боку;
- кластери дозволяють нарощувати обсяги виробництва і надання послуг та при цьому завдяки використанню ефекту масштабу зменшувати витрати на виготовлення одиниці продукції та надання послуг;
- кластерна організація виробництва забезпечує ширше використання інноваційних технологій;
- взаємодія підприємств в межах кластерів дозволяє посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці; розширювати міжфірмені потоки ідей та використовувати інноваційний потенціал більшої кількості працівників інтелектуальної сфери;
- розширення обсягів діяльності дозволяє створювати нові робочі місця та посилювати соціальну відповідальність бізнесу;
- спрямованість багатьох підприємств на виробництво одного виду продукту та надання одного виду послуги дозволяє ефективніше використовувати місцеві природні ресурси [2].

Застосування кластерного підходу має на меті цілеспрямоване створення кластерних об'єднань як на національному так і на регіональному рівнях функціонування економіки в рамках діючої інноваційної політики. Застосування кластерного підходу, традиційно включає 2 етапи, а саме [7]:

- визначення провідних галузей економіки, що є конкурентоздатними на світовому рівні;
- розробка стратегії максимального застосування переваг географічного розміщення в районах концентрації підприємств і організацій галузей, що є найбільш конкурентоспроможними, з метою підвищення конкурентоздатності всіх господарюючих суб'єктів об'єднаних межами певного географічного регіону.

Дану послідовність в побудові кластерів слід розглядати як основу, що надає суб'єктам, які хочуть сформувати кластер вихідні орієнтири. В залежності від специфіки галузі народного господарства, тенденцій її розвитку, ситуації на зовнішніх ринках даний процес може доповнюватись як проміжними, так і більш деталізованими стадіями.

У цьому процесі головна роль відводиться суб'єктам управління, а саме центральним або регіональним органам влади. Формування регіональних кластерів здійснюється у відповідності з визначеною методологією, яка полягає у наступному [6]:

- встановлюються напрямки господарської діяльності, що є найбільш перспективними, розвинутими або такими, які визначають регіональну спеціалізацію. Вони виступають базою для створення регіональних кластерів.

- проводиться розробка виробничо-технологічної структури кластерного утворення виходячи із завершених груп виробництв з отримання конкретного продукту.

В основі використання кластерного підходу лежить створення кластерів в межах територій, на яких розміщені суб'єкти господарської діяльності, які виконують різні функції, однак є об'єднаними певним технологічним процесом, кінцевим результатом якого є товар або послуга. Даний товар створюється в результаті спільних зусиль всіх учасників такого технологічного процесу, починаючи з відповідальних за наукові розробки і підбір кадрів та закінчуючи пакувальниками, технологами і дилерською мережею. Даний підхід базується на врахуванні мережевих принципів організації виробничого господарських процесів та позитивних синергічних ефектів, що виникають в результаті регіональної агломерації і дифузії знань та вмінь, що є результатом міграції персоналу. Окрім цього не існує кордонів між відповідними секторами і видами господарської діяльності, які, в свою чергу, розглядаються в якості взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих складових [8].

У сучасних умовах кластерні об'єднання розглядаються як одна з найефективніших форм організації та здійснення інноваційних процесів, тобто форм міжнародного, національного, регіонального або організаційного розвитку, що надають можливість вести конкурентну боротьбу на ринку не лише окремими підприємствами, а й цілими господарськими комплексами, яким надається можливість скорочувати свої витрати за рахунок спільної технологічної кооперації підприємств. Також кластерні об'єднання з ціллю розширення сфер вільної торгівлі, вільного переміщення трудових ресурсів та капіталу створюють специфічний економічний простір і тим самим реалізують функції структуроутворюючих компонентів глобальної системи [8].

На жаль, Україна серйозно відстає у питаннях впровадження кластерів навіть від своїх найближчих сусідів. Понад 20 років Спілка економістів України робить усе можливе, щоб зрушити відношення влади до кластерів з мертвої точки. Вже кілька років вчені Спілки працюють над Національною Концепцією формування перспективних кластерів в Україні, подають свої пропозиції Президенту та урядовим структурам, але рух у кластерному розвитку відбувається поки що лише на регіональному рівні. На національному рівні в Україні ще не створено системи інноваційно-провідних кластерів. До цього часу відсутня можливість венчурних кредитів, тому підприємці, створюючи в регіонах України локальні, регіональні чи міжрегіональні кластери, вкладаючи свої кошти у щось зовсім нове, ризикують, бо не мають механізмів покриття ризиків [4].

Висновки. Приступаючи до впровадження кластерної моделі виробництва, дуже важливо усвідомити глибинний зміст та структуру такої моделі, а також умови її формування і подальшого розвитку. Необхідно засвоїти методику ідентифікації історично утворених кластерів і рівня їх впливу на економічний розвиток регіону. Дуже

важливо своєчасно підтримувати кластерні ініціативи й ефективно використовувати кластерний аналіз в регіональній політиці та практиці.

Ідея підвищення конкурентоспроможності національної економіки на основі реалізації кластерних стратегій не нова, але на етапі виходу з кризи, коли традиційні методи вже не можуть дати належної віддачі, використання кластерної моделі організації бізнесу в якості адекватного інструменту модернізації економіки вже не має альтернативи. Саме взаємообумовленість і взаємозв'язок між процесами кластеризації, підсилення конкурентоздатності та прискорення інноваційної діяльності – це новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції та належно відповідати вимогам національного і регіонального розвитку [4].

Разом з тим, формування одного кластеру сприяє розвитку взаємопов'язаних галузей народного господарства, що підвищує виробничий, науково-технологічний та освітній потенціал регіону. Ефективна кластерна політика впливає в першу чергу на підвищення зростання економіки за рахунок багатьох позитивних факторів таких як:

- формування і збільшення податкової бази;
- кластерні території допомагають розвиватися прилеглим територіям;
- збільшення конкурентоспроможності регіону і України в цілому;
- розширення можливостей для залучення іноземних інвестицій;
- розширення інноваційної інфраструктури;
- створення великих підприємств супроводжується розвитком малих, що впливає

на конкурентоспроможність регіону.

Необхідно відзначити, що основними орієнтирами кластерної політики повинні стати не тільки розробка і розвиток регіональних інвестиційних проектів з метою отримання підтримки від іноземних інвесторів, але і активне залучення іноземних підприємств з суміжних секторів економіки і сфери послуг на територію кластера.

Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем та активне формування регіональних інноваційних кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання «викликів» з боку конкурентів.

Список використаної літератури

1. Портер М. Конкуренція / М. Портер; пер. с англ. – М.: Вільямс, 2005. – 608 с.
2. Кластери як інструмент регіонального розвитку : матеріали науково-практичного семінару (м. Феодосія, 16–20 липня 2012 р.) / за ред. проф. В. В. Мамонової. – Х.: ХарПІ НАДУ, 2012. – 115 с.
3. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України», опубл. 2014/09/11 [Електронний ресурс] / Опубл. Сергій Соколенко. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2014/09/rekomendacii-mizhnarodnoi-naukovo-praktichnoi-konferencii-klasterizaciya-vagomijj-faktor-pidvishhennya-konkurentospromozhnosti-ekonomiki-ukraini>.
4. Звіт про діяльність секції розвитку конкурентоспроможності економіки на основі кластерної моделі за 2013 рік, опубл. 2014/04/23 / Секція розвитку конкурентоспроможності економіки на основі кластерної моделі (Науковий керівник – Член Правління СЕУ, академік УАН, к.е.н., Соколенко С.І.) [Електронний ресурс] / Опубл. Сергій Соколенко. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2014/04/zvit-pro-diyalnist-sekcii-rozvitku-konkurentospromozhnosti-ekonomiki-na-osnovi-klasternoi-modeli-za-2013-rik>.
5. Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 14–23.

6. Федоренко С. Г. Концепція кластерної політики в Україні / В. Г. Федоренко та ін. // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С. 5–15.
7. Кризська Р. Ю. Регіональні інвестиційно-інноваційні кластери: актуальні проблеми запровадження в Україні / Р. Ю. Кризська // Держава та регіони. Сер. Державне управління. – 2011. – № 2. – С. 129–135.
8. Шовкалюк В. С. Кластери та інноваційний розвиток України. Створення та функціонування інноваційних кластерів [Електронний ресурс] / В. С. Шовкалюк // Інформаційно-аналітичні матеріали Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України. – Режим доступу: http://www.dknii.gov.ua/images/stories/Stvor_ta_funk_klasteriv.pdf.